

A ragadványnevek nem hivatalos családnevek, ezért nem lehetséges pontosan meghatározni, hogy melyik mikor keletkezett, vagyis mióta van használatban. 186 magyar eredetű ragadványnevből a bács-szerémi ruszinoknál 94 azonos vagy hasonló változatban megvan hivatalos családnévként is, nemcsak a bács-szerémi, hanem Európa más országaiban élő ruszinoknál is. Ezek közül a ragadványnevek közül 32 magyar eredetű, tehát ezek az alakok megtalálhatók a régi magyar családnevek között is, amelyek általában hivatalos családnévként is szerepelnek a ruszinoknál. A bács-szerémi ruszinoknál az ilyen ragadványnevek száma 20, Kelet-Szlovákiában 7, a lemkióknál 11, Kárpátalján 26.

E családnevek létrejöttekor az adott nemzetiség vegyes-, illetve kétnyelvű közösségekben élt, ezért feltételezhetően a személyeknek, családoknak kettős nevük lett. Ez lehet a magyarízű a ruszin és a magyar családnevek párhuzamos kialakulására. Az már az adott helyzettől függött, hogy melyik lett közülük a hivatalos családnév, a ruszin vagy a magyar forma lett-e rögzítve. A 299 magyar eredetű családnévből a bács-szerémi ruszinoknál 47-nek azonos jelentésű szláv megfelelője is létezik Európa-szerte – a bács-szerémi ruszinoknál 18, Kárpátalján 38, Kelet-Szlovákiában 34, a lemkióknál pedig 23 a párhuzamos szláv eredetű családnevek száma.

Vannak olyan bács-szerémi ruszin családok, melyeknek a hivatalos családneve és a ragadványneve is magyar eredetű. Ilyen családnévből 21 van a bács-szerémi ruszinoknál. Vannak olyan magyar eredetű ragadványnevek is, amelyek olyan családok nevei, melyeknek hivatalos családneve ruszin eredetű. Ilyen ragadványnevet a bács-szerémi ruszinoknál 49 található.

**FÁBICS TAMÁS: AZ ÖSSZLÁV EREDETŰ
HELYSÉGNÉVANYAG TÜKRÖZŐDÉSE A MAGYAR NYELVBEN
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szláv nyelvtudomány
Budapest, 2010. 75 lap + 24 lap melléklet**

Témavezető: Gadányi Károly

Opponensek:¹ Guttmann Miklós, Zoltán András, Kocsis Mihály

Védés: 2010. december 16.

1. A dolgozat elméleti háttére és célja. – A szláv nyelvtudománynak a története folyamán számos megoldandó problémával kellett szembenéznie, amelyek közül néhányat a mai napig nem sikerült lezárni. A vitás kérdések főleg a szlávok őstörténetét, az őshazát, a nyelvi elemek etimológiáját, a múltban kiveszett szláv dialektusok, valamint az ősszláv nyelv tárgykörét érintik.

Ősszláv nyelven azoknak a dialektusoknak az összességét értjük, amelyek az indo-európai alapnyelvből különültek el, és amelyekből bonyolult folyamatok útján a mai szláv nyelvek kialakultak. Az ősszláv nyelv létének kezdete kutatásaink szempontjából nem elsődleges tényező, hiszen ez jóval régebbi múlt, mint az általunk vizsgálandó időszak. Az ősszláv nyelv létének vége – tehát annak meghatározása, hogy mikortól beszélhetünk

¹ Harmadik opponens felkérésére az egyik opponens visszautasító véleményét követően került sor.

különálló szláv nyelvekről – problematikus. Itt felmerül az a nehézség, hogy nincs éles határ a különálló nyelvek és a nyelvjárások közt. Feltesszük, hogy az ősszláv nyelv fokozatosan bomlott dialektusokra, differenciálódott. Erre a differenciálódásra utalnak az összehasonlító nyelvészet területén végzett kutatások eredményei, melyek a mostani szláv nyelvek és dialektusok analizálásával arra a megállapításra jutottak, hogy az ősszláv nyelvre ható különböző tendenciák nem egyforma eredményeket alakítottak ki az egyes dialektusokban.

A szláv nyelvtörténet két kutatója, Sz. B. BERNSTEJN és V. GEORGIEV szerint az ősszláv nyelv viszonylagos egysége a 4. századig tehető fel, utána már csak kései ősszláv dialektusokról beszélhetünk. Véleményük szerint ez a kései ősszláv periódus a 8–9. századig tartott.

A fentebb említett nyelvészek és a szerző történeti összehasonlító nyelvészeti kutatásai alapján a kései ősszláv dialektusokban végbement fonetikai változások, valamint tendenciák a következőket érintették: a) az ősszláv redukált magánhangzók sorsa; b) a korai ősszláv *ě* sorsa; c) az ősszláv liquidák sorsa; d) a diftongoid jellegű hangkapcsolatok megváltozása az ősszláv nyelvben – a korai ősszláv *arC*, *alC*, *CärC*, *CälC*, *CerC*, *CelC* hangkapcsolatok metatézise, valamint teljeshangzós jelenségei; e) a korai ősszláv **tj*, **dj*, **kti*, **gti* hangkapcsolatok változása; f) a *g* és *h* hangok váltakozása a szláv dialektusokban; g) az ősszláv nazális magánhangzók sorsa; h) a II. és a III. ősszláv palatalizáció által előidézett hangváltozások; i) az *e > 'o* magánhangzó-változás (velarizáció) a szláv dialektusokban.

Az itt felsorolt fonetikai tendenciák egymástól különböző eredményeit találjuk az egyes mai szláv nyelvek, nyelvcsoportok, illetve dialektusok elemzésekor. Ennek alapján feltesszük, hogy e tendenciák éppen a kései ősszláv korszakban hatottak, amikor már megszűnt a dialektusok viszonylagos egysége, amely egység a korai ősszláv korszakban többé-kevésbé fennállt. A kései ősszláv korszakban a dialektusok már olyannyira különböztek egymástól, hogy e változások nem adhattak egyforma eredményeket az ősszláv nyelvterület egészén.

A magyarságot kutató tudósok lényegében megegyeznek abban, hogy a magyar honfoglalás az 5. és a 9. század vége között zajlott le. Tehát ha egyetértünk Sz. B. BERNSTEJNnek és V. GEORGIEVnek az ősszláv nyelv kronologizációjára vonatkozó kutatási eredményeivel, akkor el kell fogadnunk, hogy a magyarok az 5. és a 9. század között, a Kárpát-medence területén történt honfoglalása éppen az ősszláv nyelvben lezajlott nyíltszótagúság tendenciájának bekövetkezte, valamint az ősszláv nyelvi egység felbomlása utáni kései periódusra esett. A disszertációban bemutatott kutatások és eredményeik szempontjából lényegtelen, hogy a magyarság Kárpát-medencében történt honfoglalása pontosan mikor és miként zajlott le ezen időintervallumon belül, hiszen ha elfogadjuk az ősszláv nyelvet kutató két neves tudós véleményét, a területen talált szlávok ekkor már kései ősszláv dialektusokat beszéltek a 4. századtól.

A Kárpát-medencei szlávok kései ősszláv dialektusai jelentős hatást gyakoroltak a honfoglalók nyelvére. A Kárpát-medencei ősszláv dialektusokban volt nyelvi jegyek feltárása a hungaroszlavisztika fontos feladatai közé tartozik. Valljuk, hogy az ilyen irányú kutatások legfontosabb és legpontosabb útja éppen a magyar nyelven keresztül vezet. Több tudós is kutatta a magyar nyelv útján a Kárpát-medencei szlávok dialektusait, azonban a kérdést még nem sikerült megnyugtatóan tisztázni.

A jövevényszavak mellett a szláv dialektusok meglétéről a Kárpát-medencében az e területen fellelhető szláv eredetű földrajzi nevek tanúskodnak. Az ilyen földrajzi nevek etimológiájával a szláv nyelvek magyarországi kutatói számos munkában foglalkoztak, de mind a mai napig nem született olyan mű, amely a teljes magyarországi szláv eredetű földrajzi névanyag etimológiáját leírná.

A szerző igyekszik minél teljesebb képet tárni az érdeklődők elé a mai Magyarország területén fellelhető, összsláv eredetű mostani helységnévnyagról. A Kárpát-medence területén található szláv eredetű helységnevek etimológiájának leírásával próbálja megnyugtatóan feltárni az ezen a területen beszélt kései összsláv dialektusokat, illetve leírni az azokban végbement változásokat a korai összsláv nyelvállapothoz képest.

A dialektusok vizsgálatánál a helységnevek alapján kiindulási pontnak természetesen fontos annak pontos megállapítása, hogy szláv vagy más nyelvjárásokból történt-e a földrajzi nevek átvétele. Nehézséget okoz, hogy a mai magyar nyelvi alak nem feltétlenül konzerválta változatlanul az átvett formákat, az adott név az átvétel után is változhatott. A legnagyobb gond az időbeli elhelyezéssel van: források hiányában nem állapítható meg az adott név átvételének ideje, így ez pontatlanságra, illetve tévedésekre is adhat okot.

A magyarok honfoglalása előtt számos nép élt hosszabb-rövidebb ideig e területen, mely népesség egy része összsláv dialektusokat beszélt. A szlávok elszórt telepeken éltek e tájon, amit a terület felszínrajza, valamint az indokolt, hogy a szlávokkal egy időszakban más nyelvű népek is éltek a térségben. A magyarok honfoglalása után szintén sok betelepülés történt nem magyar ajkú területekről. A telepések bevándorlása különösen az Oszmán Birodalomnak a területéről történt visszahúzódása után erősödött meg, amikor egész vidékek népesültek be újra. A betelepülések jelentős része ebben és az ez utáni időkben szláv nyelvű területekről történt. Természetesen ezek az újabb kori telepések is adhattak a településeknek szláv gyökerű neveket. Az ilyenfajta toponimák kiválasztása az eredeti, tehát a magyarok honfoglalása előtti szláv földrajzi elnevezésektől jelentős nehézségekkel járhat.

Az itt felvázolt problémák ellenére a magyar nyelvben fennmaradt földrajzi elnevezések etimológiai vizsgálata jó lehetőséget biztosít a honfoglalás időszaka előtt a Kárpát-medencében elterjedt szláv dialektusok kutatására. Az ilyenfajta kutatások ebben az esetben konkrét anyagból indulhatnak ki és – bár szem előtt tartandó, hogy az elnevezések hangalakja nyelvünkben is változhatott az átvétel után – összességében megállapítható, hogy a magyar nyelv viszonylag jól megőrizte az átvett toponimák hangalakját.

A disszertációban elemzett toponimák bármely mostani helységnévtárban, kimutatásban fellelhetőek, hiszen, mint fentebb utaltunk rá, mostani helységnevekről van szó a mai Magyarország területéről. E mostani helységnevek etimológiájának leírására az esetek többségében újszerű, tehát eddig még sehol sem olvasható etimológiát kínálunk fel átgondolásra.

A korai összsláv korszak viszonylagos egységének felbomlásával magyarázható, hogy a kései összsláv korban bekövetkezett változások nem egyforma eredményeket adtak az egyes összsláv dialektusokban, dialektuscsoportokban, így az ezekből később kialakult nyelvekben és nyelvjárásokban sem. Az ilyenfajta különböző eredmények érdekes lehetőséget nyújtanak a kései összsláv dialektusok, illetve a belőlük mostanra kialakult szláv nyelvek hangtani alapon történő osztályozására. Megfigyelhetjük, hogy a mai szláv nyelvekben, nyelvjárásokban, nyelvcsoportokban ismert fonetikai eltérések a Kárpát-medence

területén beszélt kései ősszláv nyelvjárásokból a magyarországi helységnevek etimológiai és hangtani vizsgálatával kimutathatóak.

2. A disszertáció felépítése. – Munkánk elején rövid áttekintést adunk a Kárpát-medence történetéről a magyarok honfoglalásáig.

A következő részben elsődlegesen azokat a fonetikai változásokat, illetve tendenciákat mutatjuk be, amelyek az ősszláv nyelvjárásokban bekövetkeztek. E változások hatására egyre inkább eltávolodtak egymástól a dialektusok, dialektuscsoportok a kései ősszláv korban. Ez a mostani szláv nyelvek közt tapasztalható markáns hangtani különbségek kialakulását eredményezte. A Kárpát-medencei kései ősszláv nyelv dialektusainak kimutatólásában a kései ősszláv hangtani különbségek vannak segítségünkre.

Az ezután következő fejezetben a Kárpát-medencei kései ősszláv dialektusok fonetikai jellemzői és az ezekhez vezető hangtani tendenciák magyarázata következik. A jellemzők kimutatása és alátámasztása a mai Magyarország területén fellelhető szláv eredetű mostani helységnevek etimológiai vizsgálatával történik. Az általunk ősszláv eredetűnek ítélt helységneveket vontuk etimológiai vizsgálódások alá, mivel a témában összefoglaló jellegű munka még nem született. A mai Magyarország területén fellelhető helységnevek közül igyekeztünk kiválasztani valamennyi szláv eredetűt, és közülük is kiszűrni azokat, melyek minden bizonnyal az ősszláv dialektusok valamelyikéből kerültek át a magyar nyelvbe. Mint fentebb utaltunk rá, ezeknek a kiválasztása jelentős nehézségekkel jár a terület történelmének ismeretében. Az etimológiai leírás mintegy 250 mai magyarországi helységnevet érint, amelyekről kései ősszláv eredetet teszünk fel.

Az etimológiai vizsgálat során megállapítjuk a helységnevekben fellelhető kései ősszláv fonetikai jelenségeket, amelyek segítségünkre vannak a magyar nyelvnek átadó kései ősszláv dialektus megnyugtató azonosításához. E fonetikai jelenségek alapján mutatjuk ki a különböző kései ősszláv dialektusok meglétét a Kárpát-medence területén.

A disszertáció utolsó részében a kutatások alapján tett végkövetkeztetések találhatóak, melyek a következőkre terjednek ki: egyrészt a Kárpát-medence területén egykor elterjedt kései ősszláv dialektusok fonetikai jegyeinek leírására, másrészt e dialektusoknak a mostani szláv nyelvekkel, nyelvcsoportokkal fennálló kapcsolatára.

3. Melléklet. – A műhöz mellékletként egy etimológiai szótár is tartozik, amely tartalmazza a mai Magyarország területén fellelhető azon helységneveket, amelyek a szerző véleménye szerint a Kárpát-medencei kései ősszláv nyelvből eredeztethetőek. A mellékletben szótárszerűen, címszavakként szerepelnek a helységnevek. Minden címszó után egy etimológiai leírást találhatunk a szerző saját kutatásai alapján.

A disszertációhoz vezető kutatásainkat időkorlát miatt szűkítettük le a mai Magyarország területén fellelhető helységnevekre. Ezt a szűkítést a magyar nyelvhatár semmiképpen sem indokolja, de a kutatások kiterjesztése a Kárpát-medence egész területén fellelhető földrajzi nevek teljes körére további éveket igényel. A vizsgálódásokat folytatni kívánjuk.

Végezetül egy mutatvány következik az etimológiai szótárból (melléklet, 5):

Balaton, Balaton [1055: *Balatin*] (víznév; helység, Heves megye)

a) < pannonszláv *blata- / *blato- 'mocsár, mocsaras hely' < korai ősszláv *bältä-

- b) < ómagyar **balata-* / **balato-* < kései ősszláv keleti dialektuscsoport **boloto-* 'mocsár, mocsaras hely' < pannonszláv **blata-* / **blato-* 'mocsár, mocsaras hely' < korai ősszláv **bǎltǎ*

PhD theses on Onomastics defended in 2010

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – More detailed summaries, summaries in English and complete dissertations can be found on the home page of the Onomastic Section of the Society of Hungarian Linguistics (<http://nevtan.mnyt.hu>). A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertation presented here: GECSEY-PAPP, KATALIN: "I am from Alsórácegres." Literary names in the works of Ervin Lázár; SLÍZ, MARIANN: Naming and history: personal names in the first half of the Angevin period; KANIZSAI, MÁRIA: Research into the personal names of Kajkavian Croats living in Zala County between 1794 and 1998; FIRISZ, HAJNALKA: Surnames of Hungarian origin borne by Ruthenians in Bács-Szerém County; FÁBICS, TAMÁS: The reflection of the Palaeoslavonic settlement-name stock in the Hungarian language.